

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ

Том 112

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF GEOLOGY AND GEOGRAPHY

Volume 2 – GEOGRAPHY

Volume 112

ПРОЦЕСИТЕ НА РЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ В ПРОСТРАНСТВЕНИЯ КОНТЕКСТ

КАЛИНА МИЛКОВА

Катедра „Социално-икономическа география“

Kalina Milkova. THE PROCESSES OF REINDUSTRIALIZATION IN SPATIAL CONTEXT

The reindustrialization is interpreted as process, phenomenon and policy for revitalization and modernization of the industrial base, taking into consideration their specific manifestations in different territories. The paper uncovers the role of reindustrialization as: counteraction to the pronounced process of deindustrialization; factor for regional development based on individual approach towards the resources and the institutional milieu of each separate region/territory; innovation-investment model. In spatial context the reindustrialization suggests utilization of various typologies and regionalization of the territorial units, which can be applied in constructing differentiated spatial industrial policy. The paper also outlines the connection between the reindustrialization and the spatial inequalities, which further emphasizes on the importance of the process for the territorial governance.

Key words: reindustrialisation, industrialization, deindustrialisation, neoindustrialization, innovation-investment model.

ВЪВЕДЕНИЕ

Интерпретирането на развитието на стопанските системи по оста индустриализация–деиндустриализация–реиндустриализация е актуално през ХХІ в. – време на информационното общество. В постиндустриалната икономика не се отрича ролята на индустриалната база, а се предполагат нови

условия за развитие, свързани с обновление на промишлеността на качествено нова техникo-технологична основа. Неразривната връзка между реиндустриализацията и постиндустриалния сектор опроверга редица прогнози за „гибелта“ на промишлеността.

В литературата има различни определения за реиндустриализацията като явление, процес и държавна политика, като елемент на еволюцията на общата индустриализация. Процесите на реиндустриализацията са познати в контекста на икономическото развитие в САЩ и Европа. Те са проучени за пръв път в САЩ още през 80-те години на XX в. (Bluestone 1987), а в Европа са актуални след финансово-икономическата криза от 2008 г., когато се регистрира пренасочване на държавната политика към съвременна индустрия. В България реиндустриализацията се интерпретира след 2013 г., като необходим процес за модернизация и стимулиране на индустрията. В този контекст реиндустриализацията не е наливане на средства в икономически изоставащи фирми или регулиране на цените им, нито изборително одържавяване на определени предприятия, а е цялостна стратегия в областта на иновациите и увеличаване на износа на иновативни стоки. По своето съдържание тя излиза извън тесните рамки на „възстановяване“ и антикризисните задачи. Реиндустриализацията се осъществява паралелно с последователна търговска, индустриална, образователна, инвестиционна, иновационна и фискална политика.

Реиндустриализацията има различно секторно и териториално проявление. В повечето публикации тя се разглежда на национално равнище като приоритет на държавната политика. От гледна точка на предметно-обектната същност на географията нашият фокус е пространственият контекст.

ЦЕЛ И ОБХВАТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта на изследването е интерпретирането на реиндустриализацията като процес и елемент на регионална политика за стопанско съживяване на регионите, за създаване на стопанска идентичност и положителен имидж на българските териториални единици. С оглед на нейното постигане в статията се: прави не само преглед на различните определения на понятието „реиндустриализация“, но и на поставянето на термина в регионалната тематика; разкрива ролята на реиндустриализацията като противодействие на силно изразения процес на деиндустриализация, особено в някои административни области; очертава иновационно-инвестиционния модел на реиндустриализацията и неговите териториални проявления. Предлагат се различни варианти на типологии на териториалните единици от гледна точка на процеса на реиндустриализация, които могат да се приложат и да послужат за конструиране на диференцирана пространствена политика. Разкрива се връзката между

реиндустриализацията и пространствените неравенства и нейната роля в териториалното управление.

Процесите на деиндустриализация и реиндустриализация са ясно изразени по територията на страната, но същевременно не са комплексно анализирани в програмни и планови инструменти на регионалното развитие, което илюстрира един от аспектите на актуалността на темата.

ПРОУЧЕНОСТ НА ПРОБЛЕМА И МЕТОДОЛОГИЧНО-КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА

Проучената литература по темата (Сухарев 2014; Гроздин, Конарев, Шопова и др. 2014; Илиев, Й. 2014; Илиев, Шерев, Благоев 2014; Колев, К. 2017; Маринов, Г. 2014; Бодрунов, С. 2015; Коровин, Г. Б. 2014; Суслов 2015; Ширяева 2009; Tregenna 2009, 2011, 2012, 2014; Subran 2013; Chivu, Ciutacu, Georgescu 2017; Anderson 2012; Lin J. Y 2012; Holz 2009; Westkämper 2013, Kemp 2014, Dasgupta 2006, Meyer 2011, Timmer 2014 и др.) показва, че реиндустриализацията се интерпретира главно в своя икономически дискурс и незначително в пространствения, което е един от мотивите за настоящото изследване.

Темата за реиндустриализация присъства не само в научното пространство, но и в политико-институционалното – Европейската стратегия „Възраждане на индустрията за устойчиво развитие на Европа“ (2012), Доклад относно повторна индустриализация на Европа за насърчаване на конкурентоспособността и устойчивостта (2013/2006 (INI), Пътна карта за индустриално възраждане на Европа, Reindustrializing Europe, Member States' Competitiveness Report 2014, Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020, Бяла книга за нова високотехнологична индустриализация 2015–2025 г., 2014, и редица други документи.

Методологическата база на реиндустриализацията се основава на еволюционната, синергетичната (Скиба 2011), институционалната, информационно-мрежовата и ресурсната теория, а също на теорията за човешкия и социалния капитал, концепцията за креативната класа (Florida 2003), за конкурентоспособността и съвременната парадигма на икономика на знанието. От позициите на институционализма се прилага холистичният подход за анализ на социално-икономическите системи, а успешният резултат от реиндустриализацията в голяма степен зависи именно от качествата на институционалната среда. В методологичната основа на реиндустриализацията присъства и концепцията за триадата „държава – наука (образование) – производство“, за промишлената политика като институционална основа на реиндустриализацията. Методологичната сложност е свързана с липсата на общопризнато възприемане на понятието „реиндустриализация“, нейните принципи, механизми и обектни граници.

В тематично-емпиричната рамка за ключови ресурси за реиндустриализацията се утвърждават знанията, информацията, нематериалните активи при доминиращата роля на човешкия потенциал. С отрицателно въздействие върху процеса на реиндустриализация се извеждат частичната деградация на технико-технологичната структура на икономиката, дефицитът на технически кадри и др. За общи фактори за реиндустриализация се интерпретират необходимостта от изменения на технологиите, появата на нови услуги и стоки и др., а за специфични – примитивизация на икономиката, необходимостта от роботизация, конкуренцията между страните, икономическата безопасност на държавите и др.

В икономическата наука реиндустриализацията се възприема като направление на промишленото развитие, производствено-иновативен и инвестиционен модел на развитие и на „сервизната“ парадигма. В пространствената наука реиндустриализацията се интерпретира като фактор за регионално развитие, проявяващ се чрез процесите клъстеризация, агломерирание, локализация, синергия, стопанска диверсификация и пространствените ефекти от тях. В първия случай тя е елемент на държавна политика, а във втория – на регионална и местна.

Известни са различни подходи към реиндустриализацията като: обединени усилия на държавата, бизнеса и образователната система с цел провеждане на промишлена политика за възстановяване на промишления потенциал (Miller, Walton 1984); съхранение на традиционна структура на стопански дейности в нови измерения (Hospers 2004); възстановяване целостта на икономиката, загубена в процес на спад на обемите на производствата и съкращаване на номенклатурата; в контекста на проблемите на услугите в новия икономически модел (Meyer et al. 2011); повишаване на относителната тежест на промишлеността с цел повишаване на конкурентоспособността и внедряването на иновации (Prisecaru 2013) и др.

ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧНИ АКЦЕНТИ

Деиндустриализацията и реиндустриализацията са свързани с различни етапи на развитие на обществото, в частност на икономическите системи. Те са процеси, характеризиращи две направления на развитие на един модел – индустриалния. Терминът „деиндустриализация“ се употребява за пръв път във Великобритания за описание на структурния дисбаланс с ефекта на намаляване на производствения сектор – резултат от либерализация на търговията и изнасяне на производства зад граница. От втората половина на XX в. икономиката на развитите страни по-скоро се характеризира с деиндустриализация, а услугите придобиват все по-голям фокус (Tregenna 2009). В много страни деиндустриализацията има отрицателни социално-икономически ефекти. Ре-

дица автори не възприемат деиндустриализацията като разрушителен процес (Rowthorn, Rammaswamy 1992), а като естествен резултат от динамизма на промишлеността, придружен с увеличена производителност на труда в преобладаващата промишленост и ръст на търсенето на услугите, главно в развитите държави. В България деиндустриализацията се проявява след 1992 г. и има повече признаци на негативен икономически процес, особено от гледна точка на закриването на структуроопределящи производства с последвали интензивни миграции и обезлюдяване в редица територии, най-вече в тези с моноструктурно стопанство.

Терминът „реиндустриализация“ за пръв път се употребява през 80-те години в САЩ (Miller, Walton 1984) като политика за възстановяване на производствения сектор. В много отношения реиндустриализацията се третира преди всичко в рамките на националното стопанство и има за субект държавата с нейната целенасочена политика, макар и ролята на държавата да не се приема еднозначно от различните автори. Реиндустриализацията предполага както появата на нови индустрии и промишлени структурни промени, така и нарастваща производителност на съществуващите традиционни индустрии (Tregenna 2013, 2014; Westkamper 2013). Tregenna – един от най-утвърдените изследователи на реиндустриализацията, я разглежда в дискурса на широк кръг проблеми в световната икономика и заетост, акцентирайки на междусекторните връзки, особеностите и спецификата на производствените сектори. Westkamper проследява пътя на реиндустриализацията в Европа, свързан с увеличаване на конкурентоспособността на европейските държави, като използва и термина „реиконормизация“. P. Marsh (2012) пише за нов икономически цикъл и нова промишлена революция, които включват нови технологии; адаптация към индивидуализирани продукти; увеличен ръст на специализирани услуги; екология; цифрови технологии и общи стандарти за проектиране, създаване на нови продукти, открит достъп на интернет (Anderson 2012) и др.

Реиндустриализацията се анализира и като синхронен процес на създаване не само на нови високотехнологични сектори на икономиката, но и на ефективно иновационно обновление на традиционни дейности чрез интерактивни технологични, социални, политически и управленчески изменения (Романова, Бухвалов 2014). В този контекст тя засяга не само технико-технологичната, но и институционалната и социалната сфера. Реиндустриализацията не е възстановяване на индустрията в минали формати, съживяване на „индустриални призраци“, а по-скоро е преодоляване на консервативната отраслова структура на промишлените дейности и поставянето им на нова технологична база. Неслучайно много изследователи приемат модернизацията за синоним на реиндустриализацията (Илиев 2014). Реиндустриализацията като модернизация на промишлената система привнася в съдържателната ѝ същност формиране на нови конкурентоспособни отрасли и стопански сегменти,

ориентирани към заместване на импортни стоки на основата на максимално използване на промишлен потенциал и натрупан опит.

Сухарев (2014) интерпретира реиндустриализацията като процес на решаване на проблема с инерционното състояние на стопанските системи в резултат на ефекта „две Д“: деиндустриализация и деквалификация на персонала. В този контекст основни фактори за реиндустриализацията са предприемаческата иновативна среда и предприемаческата култура, а според други автори – иновациите и лидерството (Илиев 2014).

Според G. Barta (2008) реиндустриализацията е комплексен процес, състоящ се главно от следните компоненти: технологично развитие и нови промишлени дейности (производство на информационно-комуникационни устройства и др.); дългосрочни структурни промени по посока по-силни позиции на сектори, генериращи по-висока добавена стойност; икономическо/индустриално реструктуриране, включващо укрепване на повече сложни дейности, високотехнологични стоки и стратегически компоненти, придружено с нарастваща производителност. В статистическо отношение проблем представлява фактът, че някои изследвания приписват на информационно-комуникационните технологии (ИКТ) принадлежност на преработващата промишленост, а друга част от тях са класифицирани като третични дейности.

Независимо от многото определения на реиндустриализацията повечето автори я приемат като движеща икономическа и социална сила, като процес на възстановяване на индустриалния базис на икономиката, а не като механично повторение на индустриалния „драйвър“ в минали етапи на модернизация. Реиндустриализацията е нова „вълна“, произлязла от високите технологии, за създаване на високотехнологични сектори и на иновационно обновление на традиционни сектори.

Близко понятие до реиндустриализацията е реструктуризацията – целенасочено изменение на икономически, социални, производствено-технологически, регионални и други пропорции, необходими за повишаване устойчивостта и ефективността от функционирането на стопанската система; съвкупност от мероприятия на ниво предприятие, отрасъл, регион, водещи до увеличение на конкуренцията, реалните доходи и инвестиции (Бодрунов 2015). Реструктуризацията на икономиката в дискурса на реиндустриализацията е замяна на остарелите производства с нови високотехнологични, поради което терминът „иновация“ неизменно присъства.

Липсата на еднозначно възприемане на понятието „реиндустриализация“ е една от причините някои автори да я отъждествяват с понятието „неоиндустрия“ (Гобунов 2013). Неоиндустриализация, реиндустриализация, нова индустриална революция, възраждане на промишлеността, индустриален ренесанс, реиндустриализация, основана на знанието, нова индустриализация, неоиндустрия са само част от понятията, които се използват като синоними,

за да опишат обявения в много страни официален нов курс за излизане от кризата (САЩ), за развитие (ЕС) или за модернизация (Русия, България). Независимо от многото определения на неоиנדустрията тя неизменно се определя като импулс за развитие на иновационна основа и иновативните подходи, стратегии и политики, които не се вписват в логиката на индустриалните политики от времето на научно-техническия прогрес (НТП). Основни черти на новата индустрия са: диверсификация на структурата на икономиката; обезпечаване с работна сила със съответна квалификация; модернизация на финансовата система за нуждите на нови производства; създаване на „канални“, свързващи промишлеността с науката; системен импорт на високи технологии; широкомащабно внедряване на революционни технологии в производството; формиране на интелектуално производство в индустрията.

Според Губанов (2008) неоиנדустриализацията е втори стадий на индустриализацията, свързан с комплексна автоматизация на производството. Тя е технофаза на индустрията, на формиране на наукоемки начини на производство. Процесът на преход към възстановяване на дела на индустрията в икономиката към неоиנדустриалния стадий на развитие получи названието реиндустриализация (Губанов 2008), а моделът на неоиנדустриализация е по вектора индустриална и вертикална интеграция. В тях 3D революцията формира нова парадигма – „глобален дизайн – локално производство“, което изисква интелектуален подход към производството.

Според Милина (2014) „неоиנדустриализация“ е понятието, което най-точно отразява съдържанието, вложено в разбирането за високотехнологична (основана на знанието) реиндустриализация и модернизация на икономиката. Анализът на съществуващите официално прокламирани политики в САЩ и ЕС показва, че става дума преди всичко за възраждане и модернизация на промишлеността (manufacturing). Новата индустриализация е по-скоро процес на диверсифициране на отрасловата структура на промишлеността на основата на внедряване на нови технологии. В този смисъл реиндустрията формира новата география на промишлеността. Ако реиндустриализацията предполага преди всичко отстраняване на последствията от деиндустриализацията, то неоиנדустрията е насочена към „създаване на качествено нови производителни сили, взаимосвързани в системата на автоматизираните системи“ (Сухарев 2013). Подобно е виждането на Ковалев (2017), който свързва неоиנדустрията със създаване на принципно нови отрасли – биохимия, нанотехнологии, космически технологии и др.

Според Бодрунов (2015) понятията „реиндустриализация“, „нова индустриализация“, „иновационна индустриализация“ и „неоиנדустриализация“ са равнозначни. Независимо от различните интерпретации на неоиנדустрията иновационната парадигма се явява основа на реиндустриализацията в прехода към нова индустрия.

Реиндустриализацията освен своите технологични, иновационни и инвестиционни рамки има сериозни позиции и в екологичните. Според А. Samuel (2009) реиндустриализацията е развитие на промишлеността по посока намаляване на вредните вещества, изхвърляни в природата. Това я поставя в тематичния кръг на „зелената икономика“, „индустриалната симбиоза“ и „кръговата икономика“. Реиндустриализацията в екологичния контекст показва известно противоречие – комбинацията между „зелените“ политики и заявления стремеж към бърза „реиндустриализация“. Политиките, насочени към опазване на околната среда, неизменно оказват влияние върху цената на енергията и намаляват конкурентоспособността на много индустриални сектори (поне в средносрочен план), което поставя въпроси към качествените и количествените аспекти на реиндустриализацията.

ТЕМАТИЧНО-ЕМПИРИЧЕН КОНТЕКСТ В РАЗЛИЧНИ РЕГИОНИ

В САЩ и ЕС под реиндустриализация се разбира преди всичко възраждане и модернизация на промишлеността, като реакция на тежките икономически, социални и цивилизационни проблеми на деиндустриализацията, на финансово-икономическата криза, на загубата на конкурентоспособност по линия на крайната цена на произведена продукция, на финансовите и трудовите пазари.

Според американските експерти (Lin 2012, Jon 2010) значението на реиндустриализацията се обуславя от това, че именно обработващата индустрия осигурява високоплатени работни места, генерира най-много търговски иновации, позволява съкращаването на бюджетния дефицит и платежния баланс и гарантира устойчивост на икономическото развитие. Сред най-ярките прояви на реиндустриализацията в САЩ е т.нар. решоринг – „географска релокация на генериращите стойност функционални операции от чужбина обратно в рамките на националните граници“ (Holz 2009). Потвърждение за това са през последните години действията на такива транснационални корпорации като Apple, General Electric, NCR, Ford Company и др. Решорингът генерира добавена стойност и работни места в страната, повишава конкурентоспособността на обработващата индустрия, особено чрез внедряване на роботиката и изкуствения интелект. Според изследване на Масачузетския технологичен институт около 14% (2016) от големите американски компании връщат своето производство в страната си, а 30% възнамеряват да го направят в близко бъдеще. Тези процеси се интерпретират не само в кръга на заетостта и икономическата активност, но и на енергийна, екологична ефективност и национална/регионална сигурност.

Според някои американски учени реиндустриализацията не изисква национално планиране (Subran 2013), а концентриране на два сектора – инфраструктура и капиталови стоки. Въздействието на реиндустриализацията за

градовете е много неравномерно. Изследванията показват, че градове, които са обезпечени с техническа инфраструктура или с развити производствени зони ще имат косвена полза повече от градове, които са основно центрове на потребителски стоки и услуги (Subran 2013).

От гледна точка на концепцията на креативната класа най-динамично развиващите се стопански системи и територии в САЩ са тези, в които има концентрация на трите „Т“ – талант, технологии, толерантност (Florida 2003). В процеса на развитие на икономиката все по-голямо значение имат творчески ориентирани хора и професии, а културата е не само духовен фактор, но и икономически. В този дискурс говорим за пренос на интелектуален труд в производството – характерен белег на реиндустриализацията в САЩ.

В Германия най-известният модел на реиндустриализацията се основава на концепцията „Индустрия 4.0“, известна в САЩ като „Промислен интернет“. В немската концепция в основата е „интернет на вещите“ („Internet of Things“) (IoT) и автоматизацията на производствените процеси, преходът от масовото производство към изискванията на индивидуалното потребление, свързването на промишлените с информационните технологии на основата на изкуствения интелект. „Индустрия 4.0“ се интерпретира в Германия като съвкупност от свързани цифрови технологични решения, подпомагащи развитието на автоматизацията, интеграцията и обмена на данни в реално време в производствените процеси.

От прегледа на литературата за реиндустриализация се оформя изводът, че в развитите страни вече не става въпрос за насърчаване или замяна на индустрии, които се характеризират с масово производство с ограничени технологични възможности и ниски заплати, а за стимулиране развитието на икономика, основана на знанието, на индустрии с по-висока добавена стойност, с по-високи заплати и висококвалифицирана работна сила. В САЩ, за разлика от страните от ЕС, „решорингът“ е най-характерната черта на реиндустриализацията.

В Източна Европа необходимостта от процес на реиндустриализация е резултат от политико-икономическите промени и кризата, довели до закрити предприятия, несъответстващи на изискванията на ЕС или ликвидирани след приватизация, инвестирането в стари отрасли и такива с ниска добавена стойност, слабо ефективната промишленост, малките инвестиционни разработки. В региона реиндустриализацията протича по-бавно и е свързана с догонващото икономическо развитие. Това обяснява до известна степен наличието на някои мнения в постсоциалистическите страни, че реиндустриализацията е възстановяване на стари, нефункциониращи мощности, дори и с цената на държавна намеса. Отделните източноевропейски страни имат различни темпове на икономическо развитие, както и национална специфика на реиндустриализацията.

ПОЛИТИЧЕСКИ И ИНСТИТУЦИОНАЛЕН КОНТЕКСТ НА РЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯТА В ЕС

В ЕС се регистрира необходимостта от възстановяване на индустриалното развитие на нова основа. В периода 2007–2017 г. дялът на промишлеността в добавената стойност в ЕС-28 спада с 0,5-процентни пункта, достигайки 19,6%, в сравнение с 23,3% през 1995 г. Най-нисък дял имат Кипър – 7,1%, и Люксембург – 7,2%, а с най-висок дял са Ирландия – 38,9%, и Чехия – 32,3% (Chivu et al. 2017). Неравномерното развитие на промишлеността изисква различен тип институции, подходи и стимули за насърчаване на индустрията на национално ниво, както и диференциран/селективен подход от страна на ЕС.

Индустриалната политика на Европейския съюз е в съответствие с линия, основана на иновациите, устойчивостта и конкурентоспособността, които укрепват производствените сектори и ноу-хау, както и кръговата икономика. Тя трябва да бъде ориентирана към създаването в Европа на привлекателна и конкурентна среда, която насочва инвестиционни потоци на цялата територия на ЕС и неговите региони, по-специално в южната част на Европа, за да се даде нов тласък на растежа, особено чрез интелигентна специализация и формирането на клъстери, включително транснационални и регионални клъстери, както и такива бизнес мрежи.

През 2012 г. ЕК прие линия за насърчаване на реиндустриализацията с акцент на увеличаване на производителността на труда и екологичните технологии. В Renaissance of Industry for a Sustainable Europe (RISE) се набелязват мерки за възраждане на индустрията за целите на стабилен икономически растеж с цел трета индустриална революция и повторна индустриализация на Европа. Тази стратегия е част от стратегията за екологично социално пазарно стопанство със стабилен растеж в рамките на Европейския съюз. Използването на устойчиви модели в индустрията е от голямо значение, особено от гледна точка на ограничените ресурси на континента.

Темата за реиндустриализацията присъства и в Доклада относно повторна индустриализация на Европа за насърчаване на конкурентоспособността и устойчивостта (2013/2006 (INI) на Комисията по промишленост, изследвания и енергетика, в Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Да върнем промишлените дейности в ЕС като част от процеса на реиндустриализация“ (2014). Въпреки че намаляващата значимост на индустрията може да бъде обяснена от по-бързото развитие на сектора на услугите, в някои страни от ЕС става дума за цялостна загуба на конкурентоспособност. Reindustrialising Europe 2014 поставя въпросите за достъп до алтернативни източници на финансиране на държавите членки с цел повишаване на конкурентоспособността им. Необходимо е оптимизиране на сътрудничеството между образованието и пазара на труда, на синхрона между уменията на обу-

чаващите се с променящите се пазарни изисквания. В някои държави – членки на ЕС, високата цена на енергийните източници представлява предизвикателство за промишлеността, поради което е акцент при реиндустриализацията.

Създадена е и „Пътна карта за индустриално възраждане на Европа“ с мото „По-силна европейска индустрия за растеж и възстановяване“. Новият подход на индустриалната политика на ЕС е основан предимно на иновативната конкурентоспособност на промишлените отрасли.

Стратегията „Европа 2020“ препотвърждава решаващото значение на промишлеността като ключов елемент на новия европейски модел за развитие. На ниво ЕС са определени шест ключови технологически направления за наукоемки – enabling technologies (KET): нанотехнологии; нови материали; микро- и наноелектроника; фотоника; биотехнологии; революционни методи на производство. За тяхното развитие се отделят 6 млрд. евро до 2020 г.

ПОЛИТИКО-ИНСТИТУЦИОНАЛЕН КОНТЕКСТ НА РЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

За по-слабо развитите страни в ЕС (като България) е необходим процес на реиндустриализация, основан не само на технологичен трансфер от напредналите държави от ЕС, но и подкрепен от свои собствени политики и действия на правителството (Chivu et al. 2017). За разлика от САЩ и страните от Западна Европа, у нас промяната се реализира скокообразно, в рамките само на няколко години, а не като естествен еволюционен процес (Колев 2017). Необходими са промени в институционалната рамка с цел разработване на по-ефективна система за научноизследователска и развойна дейност, както и за подобряване на бизнес средата. Има необходимост от преосмисляне на икономическото, социалното и културното значение на индустрията.

Изготвянето на документи и стратегии за реиндустриализация е свързано с постоянен мониторинг на социално-икономическата среда, с открояване на националните и регионалните специфики. На България определено липсват някои от сравнителните предимства на европейската икономика – достатъчно висококвалифицирани кадри, високо ниво на научноизследователска и развойна дейност, качествена инфраструктура, цени на енергията, гъвкавост на пазара на труда, иновативни малки и средни предприятия (МСП), предприемаческата активност, брой патенти и др. България заема първо място по енергийна интензивност в ЕС 27 с изразходваното най-голямо количество енергия, необходимо за производството на единица брутен вътрешен продукт (със 77,34% повече от средното за ЕС 27).

България се характеризира с недостатъчно модернизирана секторната структура на икономиката, която значително се различава от тази в страните от ЕС. Основният ѝ недостатък са по-ниските нива на високотехнологично

производство, по-високият дял на нискотехнологично производство. Най-голям принос в структурата на промишлените предприятия в България имат: производство на метални изделия, без машини и оборудване (около 19%), производство на хранителни продукти (около 14%), производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и газ (около 10%) (2017). Нито една от икономическите дейности не попада в класификацията на високотехнологичните сектори, които са основният двигател на „икономиката, базирана на знанията“. С изключение на производството на лекарствени вещества и продукти всички останали дейности се характеризират със среден и висок дял на МСП.

Най-значително е изоставането на България по показател „сътрудничество“, партньорство между университетите, научните звена и индустрията. Според Доклад оценка за България, изготвен за ЕК (2012), по-голяма част от българските фирми работят под технологичната граница, а „техният растеж се основава на източници на подобрения в производителността, които не са свързани с научноизследователска и развойна дейност (НИРД) и разпространение на знанията, нито с генериране на знания.

В износа преобладават ниско- и среднотехнологичните изделия, високотехнологичните промишлени сектори реализират 6,1% от общия износ (при средно 16% за ЕС), а в експорта – продукти под средното световно ниво на технологично усъвършенстване.

Тези обобщени признаци на обществената среда определят посоките и механизмите за развитие на реиндустриализацията в страната. Те имат регионални различия и пространствени специфики.

Реиндустриализацията е във фокуса на редица документи в страната като Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 г., Иновационна стратегия за интелигентна специализация на Република България 2014–2020 г., Оперативна програма „Иновации и конкурентоспособност 2014–2020“, Национална стратегия за насърчване на малките и средните предприятия 2014–2020 г., Иновационната стратегия за интелигентна специализация и др.

В повечето документи се определят приоритетни дейности. Например в Иновационната стратегия за интелигентна специализация 2014–2020 въз основа на количествен и качествен анализ са определени следните технологични области: Мехатроника и чисти технологии; Информационни и комуникационни технологии; Биотехнологии; Нанотехнологии; Творчески индустрии, в т.ч. културни; Фармация; Хранително-вкусова промишленост.

Разработената Бяла книга за нова високотехнологична индустриализация 2015–2025 г. използва понятието „трета индустриална революция“ (новите информационни и комуникационни технологии, интернет, новите технологии във връзка с енергодобива от възобновяеми източници). В нея се определя за важно разширяването на индустриалната база на страната чрез създаването

на нови високотехнологични предприятия, както и ревитализация на бивши индустриални предприятия и индустриални зони чрез рекапитализация, техническо и технологическо обновление.

Оперативна програма „Иновации и конкурентоспособност 2014–2020“ предвижда подкрепа за устойчиви клъстери, като конкретните дейности за подкрепа на клъстери ще бъдат определени въз основа на класифицирането на съществуващите клъстери в отделни категории в зависимост от етапа на развитие (развити, развиващи се и новосъздадени).

Министерският съвет одобри „Концепция за цифрова трансформация на българската индустрия (Индустрия 4.0)“ (2017) като основа за разработване на Стратегия за участието на България в Четвъртата индустриална революция. Областите на интервенция, които са обхванати в Концепцията, са цифровизация на бизнеса, експортна ориентираност и конкурентоспособност.

Параметрите на националната икономическа система очертават необходимостта от дългосрочна Програма за реиндустриализация на националната икономика, основана на продуктивния подход, на създаване на предпоставки за трайна инвестиционна активност в индустрията, увеличаване на взаимовръзките между икономическите сектори в съответствие на екологичните изисквания (Илиев и кол. 2014).

През изтеклия програмен период всички региони в България разработиха Регионални иновационни стратегии (РИС) под егидата на инициативата на ЕК „Иновативни региони в Европа“. Поради високата централизация на вземане на решения и управление е реализирана само ограничена част от мерките, предвидени в тези стратегии. Всички мерки, свързани с иновациите и програмите за подкрепа, се координират на централно ниво.

РЕГИОНАЛЕН/ПРОСТРАНСТВЕН КОНТЕКСТ

Реиндустриализацията има регионална съставляваща, свързана с действено използване на ресурсни предпоставки и конкурентни преимущества на териториите в процеса на възстановяване и развитие на индустриалната сфера, в обезпечаване на ефективна териториална организация на промишлеността; формиране на териториални производствени съчетания в индустриалната сфера (клъстери), вкл. междурегионални. Географският анализ на реиндустриализацията е свързан с нейните териториални проявления, поради което е необходимо да се изследват факторите, механизмите, приоритетите и спецификата на реиндустриализацията като една от базовите тенденции на трансформация на териториалните икономически структури.

Регионалната специфика на реиндустриализацията може да се определи на базата на различни индикатори като общ регионален продукт, разходи за научни изследвания, разработки и технически иновации, инвестиции в осно-

вен капитал, основни фондове, ПЧИ, структура на износа, експорт на технологични и технически услуги и др. Чрез тях биха могли да се обособят изпреварващи региони, региони със средни показатели и региони аутсайдери; различни типове реиндустриализация в териториални единици от различен ранг: инерционно-стагнираща, енергосуровиномема, изолационно-стагнираща, мобилизационно-иновационна (Ширянова 2009); областни инвестиционни модели – столичен, гравитиращ към столичния, центростремителен, центробежен, на индустриалните зони (Милкова 2015).

Регионите могат да се типизират според иновационната парадигма на: региони с повишен иновационен потенциал и икономически възможности за нова индустрия; региони с повишен иновационен потенциал, но нямат икономически възможности за нова индустрия; региони, нямачи висок иновационен потенциал, но имат достатъчно икономически възможности за нова индустрия; региони, нямачи повишен иновационен потенциал и възможности за нова индустрия (Данилов, Михайлова 2016).

В зависимост от качествените и количествените показатели на индустриализацията, деиндустриализацията и реиндустриализацията могат да се очертаят различни зони с: интензивно развитие на промишлено производство; наличие на потенциал за развитие на промишлеността; проблемно развитие на промишлеността; непромишлено развити зони. Друга типология може да интерпретира регионите като: иновационни региони; промишлени региони с елементи на постиндустриална и развита индустриална икономика; периферни, главно ресурсни и аграрно-индустриални. На тази основа може да се очертаят различни вектори на реиндустриализацията във всеки един от тях. Изследванията на регионалните измерения на реиндустриализацията са затруднени от информационната обезпеченост, която е крайно недостатъчна на по-ниските териториални нива.

На основата на приемането на клъстера за институционално-пространствена основа на регионалната промишлено-иновационна политика на реиндустриализацията могат да се типизират региони с различна степен на изграденост на подобен тип пространствени образувания с кумулативни ефекти и своеобразен „териториален марж“. Моделът на клъстера за всеки регион зависи от отрасловата структура на промишлеността и ресурсите. При този тип пространствена организация икономическата сила на региона се определя не от обема на производство, а от мобилизацията на ресурсите, от гъвкавата специализация, транснационализацията на производство и иновативните способности. Наличието на добре функциониращи клъстери в страната доказва тяхното значение в процеса на реиндустриализация.

Посочените типологии могат да се разгърнат и на база административни области. Реиндустриализацията настъпва в различни периоди за териториалните единици. Единствените области, в които индустрията дава надполо-

вината от брутната добавена стойност на областта, са Стара Загора (66%), София (61%) и по около 50% в двете области Враца и Габрово. За периода 2013–2017 г. всяка една от тези области регистрира ръст на дела на индустрията в добавената стойност с по 5–6-процентни пункта (ИПИ, 2018). Нарастването на дела на индустрията в добавената стойност е именно от тези области, които са с изразена индустриална специализация и формирани клъстери (без Враца). С по-ясно изразен ръст на индустрията през последните години се откроява Пловдив – около 40% (2017), в общата добавена стойност. Подобни са и процесите в област Русе, която има и много сходна отраслова структура. Високотехнологичните дейности са силно концентрирани в София – над 80% от заетите в промишлените предприятия и в услугите са в столицата. Като се изключи София, най-висока концентрация на среднотехнологично производство и пазарни услуги се наблюдава в областите Пловдив, Стара Загора, Габрово, Велико Търново, Варна. Всички посочени области са университетски центрове, в които има технически факултети и има условия за формиране около тях на иновативни региони с диверсифицирана секторна структура и мобилизационно-иновационен тип реиндустриализация.

Пространствените изражения на индустриалната структура показват намаляване на концентрацията на индустрията в столичния център за сметка на доминиране на третичния сектор и реиндустриализация на перифериите на агломерацията (Божурище, Костинброд и др.) – „миграция“ на индустриалната продукция до агломерационната зона на столицата. Създава се бързо развиващо се ядро на индустриализация/реиндустриализация в Южна централна България, оформено около „Тракия индустриална зона“ (ТИЗ), в което се концентрират индустриални дейности, ориентирани към износ.

На другия полюс са Видин и Силистра, които са най-слабо индустриализираните области (под 20% дял на индустрията в БДС) (2017). Те в голяма степен са изключени от процесите на реиндустриализация. В тях преобладават нискотехнологичната група дейности, а ефектите от деиндустриализация са особено негативни, свързани с изчезването на традиционни индустриални сектори. Появата на нови и високотехнологични дейности е пречатствана от демографски процеси с критични низходящи трендове, загуба на квалификация на работната сила, спад на индустриална култура и ниско информационно поле. Те формират периферни аграрно-индустриални региони с изолационно-стагниращ тип реиндустриализация.

Пространствената организация на икономиката в дискурса на реиндустриализацията се потвърждава от изведените от нас областни инвестиционни модели (Милкова 2015), както и тезата за реиндустриализацията като иновационно-инвестиционен процес. Тези териториални тенденции ясно очертават северно-южното разделение на страната с доминиращата позиция на българския юг на националната индустриална карта. Очертава се изводът, че след-

преходният икономически растеж и реиндустриализацията са задвижени силно от ПЧИ. Сред най-силно индустриализираните области, с изключение на Враца, реиндустриализацията се основава на големи чуждестранни компании („Видима стандарт идеал“; ТЕЦ „Контур Глобал Марица изток 3“, „Аурубис“ и др.). В тях се регистрират добре функциониращи клъстерни образувания („Обзавеждане за баня“, „Средногорска мед“, „Енергийното сърце на България“ и др.). Областите с развиваща се динамично промишлена система имат изразена индустриална идентичност.

Реиндустриализацията като икономическа политика на регионите изисква селективна система от въздействия на регионалните власти върху управлението на териториалните системи за изменение на индустриалната икономическа и технологичната основа. Регистрира се потребност промишлената политика да се трансформира от отраслов подход към регионален за създаването на нов образ на регионите като „територии на иновации, инвестиционен комфорт, висока конкурентоспособност, икономическа свобода и териториална справедливост“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Реиндустриализацията като противодействаща сила на деиндустриализацията в единния индустриален модел безспорно е значим фактор за икономическо съживяване. Тя има подчертан инвестиционен аспект, интегриран в общата система на процеса на териториална конкуренция. Иновационното преимущество е превъзходството на региона по наличие и степен на развитие на високотехнологични отрасли с голям технологичен принос и съответстващо институционално, инфраструктурно и административно-организационно обезпечение. В този дискурс реиндустриализацията се интерпретира като „адаптивно-възстановителна“ реакция на териториално-стопанската система, свързана с технико-технологична и институционална модернизация.

България се нуждае от модерна и интегрираща индустриална политика, имаща определени приоритети, с отчитане както на специфичните особености на страната, така и на съвременните тенденции в развитието стопанските системи. В този план не е необходимо противопоставяне на новите високотехнологични сектори на традиционните сектори на индустрията като машиностроене, химическа промишленост, електротехника, металургия. Още повече че много територии нямат ресурси за развитие на модерна индустрия, но могат да развиват традиционни производства. Следва в регионите да се стимулират производства, които не разрушават средата, а използват нейния потенциал. По този начин има възможност да се създадат „устойчиви самовъзстановяващи се териториални общности“. Ключов критерий за регионално развитие е жизнената среда, а регионалната политика е политика за подобряване на средата и един от пътищата за това е реиндустриализацията като своеобразна индустриална модернизация.

ЛИТЕРАТУРА

- Бодрунов, С. Д. 2015. Формирование стратегии реиндустриализации России. Санкт-Петербург.
- Бяла книга за нова високотехнологична индустриализация 2015–2025 г., 2014.
- Гроздин, А., А. Конарев, А. Шопова и др. 2008. За възраждане на европейската промишленост. Губанов, С., Неоиндустрия плюс вертикална интеграция (о формуле развитие России), *Экономист*, № 9.
- Губанов, С. 2013. Новая индустриализация. – *Сверхновая реальность*, № 6.
- Данилов, И. П., С. Ю. Михайлова. 2016. Некоторые методологические аспекты определения регионального потенциала реиндустриализации. – *Oeconomia et Jus*, № 3.
- Илиев, Й. 2014. Процесът на реиндустриализация – стратегическо предизвикателство пред националната икономика. – *Икономическа мисъл*, № 6, 3–14.
- Илиев, Й., Н. Шерев, Д. Благоев. 2014. Процесът на реиндустриализация – стратегическо предизвикателство пред националната икономика. – В: Научни трудове на УНСС, т. 3. С., 2014.
- Колев, К. 2017. Роля на индустриалния сектор за възстановяването и растежа на българската икономика след глобалната криза. – В: Сб. доклади от юбилейна научна конференция по случай 80 години катедра „Обща икономическа теория“.
- Концепция за цифрова трансформация на българската индустрия (Индустрия 4.0), 2017.
- Коровин, Г. Б. 2014. Теоретические аспекты новой индустриализации в России. – *Современные исследования социальных проблем*, № 6(38).
- Маринов, Г. 2014. Неоиндустриализация или реиндустриализация. – В: Годишник на БСУ, т. 30.
- Милина, В. 2014. От постиндустриална към неоиндустриална икономика. С.
- Милкова, К. 2015. Географски анализ на преките чуждестранни инвестиции в България в контекста на регионалното развитие. Автореферат.
- Скиба, А. Н. 2011. Резонанс-эффекты в экономике: формирование системно-синергетического подхода. – В: Труды ИСА РАН. Т. 61. 3/2011.
- Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Да върнем промишлените дейности в ЕС като част от процеса на реиндустриализация“, ССМІ/120 – EESC-2013-06859-00-00-AC (EN), Брюксел, 29 април 2014.
- Суслов, В. И. 2015. От деиндустриализации к реиндустриализации крупномасштабной социально-экономической системы. – В: Сб. материалы Восмой международной конференции.
- Сухарев О. С. 2014. Реиндустриализация экономики России и технологическое развитие. – *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*, №10(247), 1–16.
- Сухарев, О. С. 2014. Реиндустриализация экономики и технологическое развитие. – *Мир новой экономики*, № 2.
- Радошевич, С., Г. Строгилопулус. 2012. Стратегии за интелигентна специализация в областта на научните изследвания и иновациите. Оценка на България. Европейска комисия, 2012 г.
- Регионални профили, ИПИ, 2018.

- Романова, О. А., Н. Ю. Бухвалов. 2014. Реиндустриализация как определяющая тенденция экономического развития территорий. – *Фундаментальные исследования*, № 6.
- Ширяева, Н., О. 2009. Инвестиционное обеспечение реиндустриализации региональной экономики: условия и механизмы в контексте глобализации, автореферат.
- Anderson, C. 2012. *Markers: The New industrial revolution*. New York.
- Barta, G., M. Czirfusz, G. Kukely. 2008. Re-industrialization in World in Hungary. – In: *European Spatial Research and Policy*, 15/2008.
- Bluestone, B. and B. Harisson. 1982. *The Deindustrialization of America*. New York: Basic Books.
- Chivu, L, C. Ciutacu, G. Georgescu. 2017. Deindustrialization end Reindustrialization In Romania. *Economic Strategy Challenges*. Palgrave Macmillan.
- Dasgupta, S. A. 2006. Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries: A Kaldorian Analysis, UNU-WIDER. – *United Nations University Research Paper*, № 49.
- European Commission. 2012. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Stronger European Industry for Growth and Economic Recovery. Brussels.
- European Commission, Reindustrializing Europe. 2014. Member States' Competitiveness Report 2014, SWD (2014) 278, European Union, Luxembourg.
- Florida, R. L. 2002. *The Rise of the Creative Class and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*.
- Hall, J. N. 2010. *The Reindustrialization of America*, American Thinker, Electronic resource.
- Holz, R. 2009. *An Investigation into Off-Shoring in the German Automotive Industry*. University of Whales, Swansea.
- Kemp, T. 2014. *Industrialization in the Non-Western World*. Routledge.
- Heymann, E., S. Vetter. 2013. Europe's re-industrialization, EU Monitor. EU Integration, Frankfurt am Main: Deutsche Bank AG.
- Lin, J. Y. 2012. *New Structural Economics: A Frame work for Rethinking Development and Policy*. Washington: Word Bank Publications.
- Marsh, P. 2012. *The New Industrial Revolution: Consumers, Globalization and the End of Mass Production*. Yale University Press.
- Meyer, B. et al. 2011. Macroeconomic modelling of sustainable development and the links between the economy and the environment.
- Miller, J., T. Walton, W. Kovacic et al. 1984. Industrial policy: reindustrialization through competition or coordinated action? – *Yale Journal on Regulation*, vol. 2, № 1.
- Prisecaru, P. 2014. EU Reindustrialization policy. Knowledge Horizons. – *Economics*, vol. 6, № 2.
- Reindustrialising Europe. Member States' Competitiveness Report. 2014. European Commission.

- Rowthorn, R., R. Ramaswamy. 1997. Deindustrialization: Causes and Implications. – In: Working Paper 97/42. Washington, DC: IMF.
- Singh, A. 1977. UK Industry and the World Economy: A Case of De-industrialisation? – *Cambridge Journal of Economics*, № 1(2).
- Subran, L. 2013. The Reindustrialization of the United States. – In: Special Report, № 11/87. The Global Competitiveness Report 2013–2014.
- Tregenna, F. 2012. Manufacturing Productivity, Deindustrialization, and Reindustrialization. United Nations University, Retrieved February 2, 2012.
- Tregenna, F. 2011. Manufacturing productivity, deindustrialization, and reindustrialization. United Nations University, World Institute for Development Economic Research. – In: Working Paper, № 57.
- Tregenna, F. 2009. The fat years: the structure and profitability of the US banking sector in the pre-crisis period. – *Cambridge Journal of Economics*, vol. 33, issue 4, 1 July 2009.
- Timmer, M., G. J. de Vries, K. Vries. 2014. Patterns of Structural Change in Developing Countries, Groningen Growth and Development Center Research Memorandum.
- Westkämper, E. 2013. Towards the re-industrialization of Europe: a concept for manufacturing for 2030. Berlin: Springer.

Постъпила април 2019 г.